

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

NIEKO NĖRA TIKRIAU UŽ MIRTĮ...

2014-03-13

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Dienoraščiai

AUTORIUS: Laima Budzinauskienė

DATA: 2014-03

Laidotuvių atspindžiai „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštyje (1710– 1723)“

Muzikologė Laima BUDZINAUSKIENĖ pristato įdomų XVIII amžiaus Vilniaus dvasinio gyvenimo šaltinį – „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštį (1710–1723)“. Laikotarpis, kai buvo rašomas šis rankraštis, vilniečiams buvo itin sunkus: XVII-XVIII amžiais miestas ir jo gyventojai ne kartą išgyveno karus, okupacijas, trėmimus, masines gyventojų žudynes. Vilnių nuolat siaubė maro epidemijos. „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis“ persmelktas barokine ramybe. Iš pirmo žvilgsnio tekstas atrodo apgaulingai nuobodus ir monotoniškas, tačiau kiekvienas dienoraštį rašęs asmuo savaip perpasakojo kasdienius įvykius, tarp jų – mirtį ir laidotuves.

XVII-XVIII amžių Vilniaus istorija buvo negailestinga: miestas ir jo gyventojai ne kartą išgyveno karus, okupacijas, trėmimus, masines gyventojų žudynes. Nemažą mirčių duoklę pasiėmė ir krašte siautęs bado. Vilnių dažnai siaubė maro epidemijos – maras mieste ir jo apylinkėse siautėjo 1624–1625, 1631, 1653, 1657 metais, o ypatingai žiauriai smogė 1708–1711 metais¹: vien 1710–1711-ųjų laikotarpiu mirė per 33 000 žmonių. Jėzuitai savo kronikoje rašė:

Po 1709 m. bado ir npriteklių sekė 1710-ieji, daug baisesni, nes siaučiant marui vien tik Vilniaus miestas neteko dešimčių tūkstančių gyventojų. Beveik tiek pat išmirė praėjusiais metais, bet tada neatrodė taip baisu, nes grėsmė gyvybei truko gana ilgai, ir buvo daugiau laiko pasiruošti mirčiai. Gi šiemet, po vasaros karščių, nelaimė užklupo tokiu šunišku pasitimu, kad vos vienas kitas spėjo pasitraukti, kur sveikesnis oras.²

Dauguma nuo bado ir maro mirusiųjų buvo palaidoti už Vilniaus, kelio į Vingio mišką pakraštyje. Vienuoliai į vieną brolišką kapą guldavo po 70–80 mirusiųjų.

Nuolatinė karų, bado ir maro aplinkoje sustiprėjo gyventojų mirties neišvengiamumo baimė. Testamentuose atsiranda nuolat besikartojanti formulė: *Nieko nėra tikriausiai už mirtį ir labiau nežinoma nei jos valanda*. Kad nesilptų žmonių pamaldumas, kad jie

sugebėtų labiau valdyti augančią paniką, atsirado pamokymų, jog mirčiai, kuri gali užklupti bet kada, reikia ruoštis iš anksto. Iš Vakarų Europos šalių Abiejų Tautų Respubliką pasiekė šiai temai skirti rankraščiai ir leidiniai – vadinamieji „Gerosios mirties“ („Ars boni moriendi“) vadovėliai. „Skaityti vadovėlius ir lavinti ‘mirties įgūdžius, derėjo kasdien. Čia mokoma, o kai kuriuose leidiniuose ir iliustruojama, kaip tikintysis turi krikščioniškai apmąstyti mirtį, pasitikti ją, kaip turi prie mirštančiojo elgtis aplinkiniai“³. XVII amžiaus viduryje Vilniuje buvo naudojamos atvežtiniais ir Lenkijoje spausdintais leidiniais, tačiau jau XVII–XVIII a. sandūroje vien šiame mieste išleista keliolika tokių leidinių lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Šiuose „Gerosios mirties“ vadovėliuose visų pirma buvo raginama ligos pradžioje, kol dar yra jėgų, atlikti būtiniausias darbus (surašyti testamentą, atiduoti skolas, susitaikyti su priešais ir pan.) ir mokoma, kaip elgtis mirties valandą. Kad mirties apmąstymas tapo vilniečių tinkamo elgesio norma, patvirtina to meto laidotuvių pamokslai, kuriuose neretai akcentuojama, ar velionis (velionė) buvo mirčiai pasiruošęs, ar nuolat skaitė „Gerosios mirties“ vadovėlius, ar mirtį sutiko tinkamai, ar buvo tam parengtas. Vadovėlių „Geroji mirtis“ mokymų atspindžių randame ir išlikusiuose mirčių bei laidotuvių aprašymuose:

Metafizikas br. Kelpšas, deramai parengtas ir visais sakramentais aprūpintas, mirė 5-ą valandą po pietų, ne be skausmo ir ašarų tiek tų tėvų, tiek scholastikų. Už jį įsakyta kalbėti įprastas maldas už mirusius. Į jo laidotuves, kaip paprastai, pakviesti tėvai iš profesų namų, iš noviciato bei įvairių vienuolijų nariai. Už maldingai mirusio Pranciškaus sielą mūsų bažnyčioje jie celebravo Mišias. (1712-09-16, 17)

„Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio (1710–1723)“⁴ rankraštis persmelktas barokine ramybe. Skaitant milžiniškos apimties knygą nuo pradžios iki galo, tekstas atrodo apgaulingai nuobodus ir monotoniškas: diena iš dienos nuolat besikartojantys kasdieniai įvykiai, tos pačios frazės, tie patys asmenys... Dienoraštyje nuolat minimos lietuvių ir lenkų pamokslininkų pavardės, aptariamoms progoms, kuriomis pamokslai buvo skaitomi, ir kokia kalba. Pastebėtina, jog per didžiausias šventes pamokslai buvo skaitomi abiem kalbomis, kitomis progomis – arba lietuvių, arba lenkų kalba. Daugiausia pamokslų lietuvių kalba skaityta Šv. Jonų bažnyčioje, kiti – dominikonų, pranciškonų, karmelitų bažnyčiose. Reikalavimas, kad tų, kas moka lietuvių kalbą, bent dalis pamokslo refektorijuje būtų lietuviška, išsakytas „Vilniaus akademijos vizitatorių provincijolų memorialuose“⁵. Išlikęs „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis“ patvirtina, kad šių reikalavimų buvo laikomasi.

Akivaizdu, jog dienoraštyje beveik nėra jėzuitų gyvenimo subjektyvių interpretacijų. Vis dėlto atidžiau paskaite galime išvelgti asmenines dienoraštį rašiusiųjų interpretacijas. Rašė dienoraštį keli dienoraštininkai, tačiau kas jie – nežinoma. Skiriasi jų raštas, stiliaus pojūtis, sugebėjimas perteikti ir fiksuoti svarbiausius kolegijos įvykius. Tačiau tai yra žavusis dienoraščio bruožas – neatskleistas paslaptingumas, atsispindintis ir mirties paminėjimuose.

Daugiausia mirčių ir laidotuvių „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštyje“ minima 1710 metais, kai aplinkui siautėjo maras. Nestebina, kad šie paminėjimai labai lakoniški: kai aplinkui tvyrojo tokia nežinia, nebuvo laiko iškilmingoms mišioms ir noro išsamesniems pasakojimams:

(Treč.) Per šventųjų apaštalų Petro ir Pauliaus šventę pamokslą skaitė p. Savickis. Po

pamokslo buvo paskelbtos [pamaldos] mieste, nurodytos šviesiausiojo vietos ordinato artėjančiam marui atitolinti. (1710-06-29)

(Pirm.) Šiandien sustiprėjo gandas apie marą, siaučiantį kai kuriose miesto gatvėse. (1710-07-14)

(Antr.) Dėl gresiančio maro pavojaus paleistas LDK tribunolas. (1710-07-15)

(Antr.) Profesų namai pajuto maro pradžią, kai netikėtai mirė pirmasis iš šeimos – berniukas tarnas, o po to pradėjo sirgti ir mūsiškiai. (1710-08-05)

(Antr.) Noviciate maras įveikė br. Vasilevskį ir br. Hurkevičių. (1710-08-12)

(Treč.) Noviciate nuo maro mirė Jurgis Ertlis. (1710-08-13)

(Pirm.) Dėl maro buvo sudeginti mūsų valdinių namai Lukiškėse, kadangi ten nemažai kas nuo jo mirė. (1710-08-25)

Nurimus prisiminimams apie marą, „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis“ pasakoja apie labai ištaigingas – *pompa funebris* – laidotuvių iškilmes, kurias, tikėtina, lydėjo ir ypatinga muzika.

(Treč.) Maldingojo velionio, prakilniojo p. Vladislovo Chominskio kūnas atlydėtas Mažosios sodalicijos narių.

(Penkt.) Šviesiojo prakilniojo p. Vladislovo Chominskio laidotuvės vyko Mažosios sodalicijos lėšomis. Gedulingas Mišias celebravo ir mūsiškiai, ir kiti – daugiau negu 90 [asmenu]. Vėliau tėvai bernardinai giedojo egzekvijas ir Mišias, kitas giedotines Mišias [laikė] gerb. t. rektorius. Laidotuvių kalbos sakytos lotyniškai ir lenkiškai. Balto vaško žvakėmis ir daugybe lampadų apjuostas karstas ir apstatytas didysis altorius. (1715-05-29,31)

(11) Vakare apie aštuntą į mūsų bažnyčią atlydėtas p. Kotrynos Morozienės kūnas, lydimas gerb. p. mūsų nuolatinio vikaro, susibūrusių vienuolių, miesto diduomenės ir amatininkų cechų su fakelais.

(12) Anksčiau minėtos p. Morozienės kūno laidotuvės mūsų bažnyčioje vyko šitaip: pirmiausia giedotinės tėvų baziljonų Mišios, tada tėvų dominikonų ir bernardinų vigilijos ir t. dominikonų prioro giedotinės Mišios, tada suma, kurią giedojo t. ministras asistuojant mūsiškiams, po šių įprastų ceremonijų palaikai padėti Karoso kriptoje. Laidotuvėse dalyvavo nemažai miesto diduomenės. (1716-12-11,12)

(18) Visiems į stalą duota po stiklą midaus paskelbtų Mišių ir rožinių intencija už prakilniojo velionio p. Šunkos, kolegijos geradarijo, sielą. Už jį rytoj turėjusios būti egzekvijos per vakarienę atšauktos dėl rytoj katedroje būsiančių egzekvijų už šviesiausiojo LDK kanclerio Radvilos sielą, už kurią šią dieną pradėta skambinti varpais visame mieste, visą savaitę.

(19) Už tą patį [Radvilą] katedroje 13 tėvų laikė gedulingas Mišias. (1719-08-18,19)

„Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis“ pasakoja ir apie netikėtų, tragiškų mirčių

atvejus. Vienas pavyzdžių svarbus Vilniaus architektūros istorijai: tragiška ir vélesniais metais legendomis apipinta architekto Jono Pensos [Joann Peša] mirtis:

(Pirm.) Šiandien Lukiškése naujoje koplyčioje, dar ne iki galo pastatytoje, nugriuvo stogas ir prispaudé viso Vilniaus miesto architektą p. Joną Pensą ir du mūrininkus, kitiems trims kam rankas, kam kojas sutraišké. T. namų prokuratorius su br. vaistininku išvažiavo į Lukiškes, į pagalbą sužalotiesiems.

(Treč.) Mūsų bažnyčioje įvyko laidotuvés architekto p. Pensos, šio mėnesio penktą dieną žuvusio jo paties statytoje naujoje koplyčioje Lukiškése. Mišias giedojo t. Barščas, asistavo scholastikai. Šioje palydoje dalyvavo visas miesto magistratas. (1716-10-5,7)

Apie aptariamojo laikotarpio Vilniuje gedulingų mišių muziką tegalim pateikti archyviniais rašytiniais šaltiniais ir retais muzikinio palikimo pavyzdžiais pagrįstą nuomonę. Kaip jau buvo galima pastebėti čia pateiktuose dienoraščio fragmentuose, per apeigas skambėjusi muzika ir jos atlikėjai tiesiog „pamirštami“. Rankraštyje nenurodytas nė vienas mišių ar giesmių autorius. Tegalime išrankioti tokius paminėjimus kaip „mišios su muzika“, „giedotinės mišios“, „mišios be muzikos“, „giedojo gedulingas mišias“, „giedotinės mišios choraliniu giedojimu be muzikos“ ir pan. 1716 metais pasikeitė dienoraštininkas, ir atsirado šiek tiek išsamesnių pastabų apie muziką: „namų koplyčioje litanijas giedojo bursistai“, „vakare koplyčioje muzikai giedojo litanijas“, „pritariant įvairiems muzikantams“, „prasidėjo giedotinės Mišios dviejuose choruose skambant muzikai“, „dvigubame chore skambant iškilmingai muzikai“, „garbingiausiajam svečiui koncertavo vokalistai ir muzikai refektorijuje“ bei pan.

Vis dėlto iš „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio“ sužinome, kad laidotuvių apeigas lydédavo įvairūs muzikos kūriniai. Kartais tai būdavo tėvų ir brolių vienuolių giedamas grigališkasis choralas arba įvairios giesmės, matyt, palydimos vargonų akompanimento.

(Treč.) Prakilniojo p. Bronišo kūnas Vidurinėsios sodalicijos narių atgabentas ir padėtas jų koplyčioje.

(Ketv.) įvyko minėto pono laidotuvés. Ten pat vigilijas giedojo tėvai bernardinai, sumą – t. ministras ir kiti mūsų tėvai, visi juodu apdaru, bei kiti vienuoliai. (1710-06-11,12)

(Šešt.) Labai iškilmingai vyko prakilniosios p. Janavičienės, šios kolegijos geradarės, laidotuvés. Kūnas atneštas mūsų, palydėtas kitų vienuolių. Celebruotos Mišios. Vigilijas giedojo broliai bernardinai. (1710-10-24)

Iškilmingesnėmis progomis Vilniaus jėzuitų kolegijos bažnyčioje muzikavo profesionalių muzikų kolektyvas. Kokia buvo jo sudėtis – galim tik spėti. Iš fragmentiškų paminėjimų sužinome, kad giedojo choras, grojo instrumentinė kapela:

(Šv. Ignaco diena) Mišias su komunija laikė gerb. t. Rektorius, litanijas giedojo muzikų choras. Votyvą giedojo didžiai gerb. t. Dombskis iš dominikonų ordino, asistavo šio ordino tėvai ir klierikai. Antrus mišparus giedojo t. Rahašas. Vakare bokšte muzikantai pūtė dūdas. (1714-07-31)

Giedotinių parapijos [Mišių] nebuvo dėl muzikų stygiaus, bet vietoj jų buvo skaitytinės. (1717-06-24)

Koplyčioje buvo skaitytinės mišios; būtų buvusios giedotinės, jeigu muzika [muzikantai], tuo metu buvę tėvų dominikonų bažnyčioje, būtų laiku grįžę. Jie pasirodė prasidėjus Mišioms . Litanijos po pietų ir vakarinės litanijos su muzika. (1717-10-02)

Kadangi kolegijos muzikantai šviesiausiojo Vilniaus vyskupo reikalavimu išvyko į Trakus, gabūs muzikai mūsiškiai, nesant chore muzikantų, iškilmės metu per mišparus ir Mišias su Komunija bei giedotines Mišias giedojo chore ir grojo instrumentais. (1719-09-08)

Dienoraštis atskleidžia tik kelių per apeigas atliktų kūrinių - lenkiškų giesmių - pavadinimus:

Kasdien septintą valandą po pietų vyko suplikacijos, kurių metu visų buvo kalbama Visų Šventųjų litanija bei giedama „Jūrų žvaigžde“ [„Gwiazdo morza“], paskui „Šventas Dieve“ [Swięty Boże] ir t. t., tris kartus „Nuo maro“ [„Od powietrza“] ir t. t., galiausiai - „Salvum fac“ su Švenčiausiojo išstatymu. (1710-06-29)

Kadangi „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštį“ rašė keli žmonės, tekstuose akivaizdžiai atsispindi kiekvieno jų požiūris į mirtį ir laidotuvių ceremoniją: vienur probėgšmais, kitur pabrėžiant įdomesnius faktus, plačiau aptariant pačią ceremoniją ir pan. Vienas dienoraštininkų, matyt, labai mėgo pavalgyti, todėl visada paminėdavo, kas ir ką valgė prieš laidotuves ar po jų:

Per pietus visiems duota midaus. Atlydėtas saksų kariuomenės pareigūno p. Jono Eichenbrodo kūnas. Palaidotas mūsų bažnyčios kriptoje, kur guli šviesusis prakilnūsis p. Fronckevičius. Giedotines Mišias [laikė] T. Krugeris, mūsiškiai asistavo. Tėvams į stalą duota po stiklą midaus ir priedą, patarnavusiems Mišioms - rinktinio gėrimo. (1714-08-24,25)

(24) Pietums 4 įprasti patiekalai, tai yra aguonpienis, žuvys gelsvame padaže, ryžiai, keptos žuvys. Per vakarienę: žuvys ir džiovintos vynuogės su migdolais bei stiklas midaus. (1716-12-24)

(23) Į mūsų bažnyčią po aštuntos valandos buvo atlydėtas garbiojo p. gydytojo Baltramiejaus Kulbovičiaus kūnas. Tėvai, kurie dar nebuvo laikę savų [Mišių], celebravo juodu apdaru už pastarojo pono sielą kaip už kolegijos geradarijo, kuris kolegijai testamentu užrašė pusantro tūkstančio auksinų. Per pietus už jį paskelbtos dvejios Mišios ir broliams du rožiniai.

(24) Įvyko to paties pono laidotuvės. Vigilijas su giedotinėmis Mišiomis giedojo tėvai dominikonai ir tėvai bernardinai. Gedulingą sumą giedojo t. ministras. Per pietus visiems duotas priedas - kepsnys, taurė midaus, balta duona su sviestu, o tėvams, be to, 3 priedai. (1719-10-23,24)

Nuolatiniai karai, gaisrai ir marai - XVII-XVIII amžiais Vilnių aplankiusi apokalipsė - vos ne iki pamatų sugriovė miestą ir naikino jo gyventojus. Užgriuvusios ir nesibaigiančios negandos galėjo sugniuždyti vilniečius, - atrodo, kad likę gyvi

miestiečiai neatsigręždami turėjo bėgti iš miesto ir niekada į jį nebesugrįžti, nes Vilnius po šių baisių nelaimių niekada nepajėgs atsigauti. Tačiau buvo atvirkščiai: vos tik nustodavo rūkti miesto griuvėsiai, vos baigdavosi siaubingos epidemijos, apgydę žaizdas, apraudoję ir palaidoję artimuosius, vilniečiai neburnodavo prieš Dievą, valdovus ar magistratą. Paradoksalu, tačiau didžiausių karų ir sunkiausių epidemijų laikais barokiniame Vilniuje buvo pastatytos išpūdingos bažnyčios ir rūmai, savo puošnumu kontrastuojantys su nualinto miesto apylinkėmis bei visu kraštu. XVIII amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais susiklostė savitas Vilniaus baroko stilius, artimas Šiaurės Italijos barokui, užaugo sava architektų, tapytojų, muzikos kūrėjų ir atlikėjų karta, bažnyčiose suskambo nauja muzika, o gyventojų veiduose vėl atsirado šypsenos. Ne be vadovėlių „Geroji mirtis“ ir Vilniaus jėzuitų kolegijos brolių bei tėvų pamokslų vilniečiai išmoko nusižeminti prieš likimą, teisingai suvokti pagrindinę gyvenimo taisyklę, kad mirties akivaizdoje visi yra lygūs. Ši tiesa atsispindi ir „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio“ puslapiuose – kad ir kas atsitiktų, vienodai pagarbiai buvo laidojami turtingi ir vargšai:

Po 4-os valandos vakaro į mūsų bažnyčią žemesniųjų klasių akademikų atlydėtas studentas Povilas Jarkovičius, miręs iš vakaro, parengtas t. Černevskio. Minėtas infirmos akademikas palaidotas mūsų bažnyčioje; priimtas palaidoti dėl neturto. (1713-11-14,15)

¹ Mindaugas PAKNYS. Mirtis LDK kultūroje XVI-XVII a. – Vilnius: Aidai, 2009.

² Antanas Rimvydas ČAPLINSKAS. Vilnius. Legendos ir tikrovė. Kasdienybės istorijos. Žr.:

http://www.vilniausmuziejai.lt/straipsniai/Caplinskas_Vilniaus_blizgesys_ir_skurdas.htm (žiūrėta 2014-02-11); Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai / Sudarė E. Ulčinaitė, A. Šidlauskas. – Vilnius: Mokslas, 1987, p. 34.

³ Mindaugas PAKNYS. Gerosios mirties vadovėliai. Žr.: http://www.ldkistorija.lt/#gerosios-mirties-vadoveliai_fact_278 (žiūrėta 2014-02-05).

⁴ Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis (1710–1723 metai) / Diarium Collegii Societatis Jesu (ab anno 1710 anni 1723 septembrem exclusive) / Parengė I. Katilienė. – Vilnius: Baltos lankos, 2004. Šaltinis – Diarium Collegii Vilmensis Societatis Jesu (1710–1723); rankraštis saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, F2-DC4. Gaila, kad dar nepublikuota antroji dienoraščio dalis – Diarium Collegii Academici Vilmensis Societatis Jesu (1752–1766).

⁵ Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai / Sudarė E. Ulčinaitė, A. Šidlauskas. – Vilnius: Mokslas, 1987.

